

УДК: 94(477.7) "1956/1975"

ШПАК Д.О.

Юридичний коледж МДУ ім. В.О. Сухомлинського

Шпак Денис Олександрович (1980 р.н.). У 2004 р. закінчив історичний факультет Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського, в 2006 р. – магістратуру МДГУ імені Петра Могили за спеціальністю "Державна служба". З 2006 року штатний викладач юридичного коледжу МДУ імені В.О. Сухомлинського.

СОЦІАЛЬНЕ ОБЛИЧЧЯ РУХУ ШЕСТИДЕСЯТНИКІВ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

У статті розглядається соціальний склад руху шестидесятництва на Півдні України, його характерні особливості у зв'язку з загальнонаціональним рухом. Автор приходить до висновку, що українське шестидесятництво на Півдні України існувало й формувалося з різних соціальних верств. Породжене реформами М. Хрущова, воно виникло та підтримувалося майже виключно завдяки зусиллям інтелігенції та справило глибокий вплив на події періоду другої половини 70-х – 80-х років ХХ ст.

The object of work is: analysis of the social structure 60's movement and significant peculiarity on the South of Ukrainian in tie with national movement. The author comes to a conclusion, that Ukrainian 60's movement in the south of Ukraine existed and was generated. Given birth M. Hrushcheva's by reforms, it has arisen and was supported almost exclusively due to efforts of intelligency and rendered deep influence on events second half 70-80th years of 20 centuries.

Розглядаючи шестидесятництво як один з найпомітніших проявів опозиційного руху компартійно-радянському ідеологічному диктату, слід зауважити, що під цим феноменальним явищем не мається на увазі широкий, масовий рух з чітко визначеною політичною програмою, організаційною структурою та іншими необхідними атрибутами, що перш за все стосується Півдня України. Південний регіон України, в якому більший відсоток російськомовного населення, етнічних росіян, не зрозумів належним чином еволюцію духовного світу української інтелігенції, намагання її неконформістської частини оновити радянський лад шляхом впровадження реформ. Але це не є підставою для стверджень та сумнівів щодо того, чи існував насправді рух шестидесятництва на Півдні України. Рух шестидесятництва в Україні на початку 60-х років ХХ ст. отримав резонанс в усіх

великих містах Української РСР, зачепив усі її регіони, і хоча епіцентром руху були північні та західноукраїнські землі, ідеї й прагнення шестидесятників знайшли своє місце й серед інтелігенції, студентства, науковців Південної України, що підтверджує низка історичних фактів.

Актуальність роботи полягає в тому, що проблема руху шестидесятництва на Півдні України до недавнього часу не достатньо висвітлювалася українськими істориками, а розвиток багаторічної боротьби неконформістської інтелігенції південного регіону України є мало дослідженою темою. Якщо зважити на ті обставини, в яких опозиційний рух розвивався, соціально-політичні особливості Півдня України, фізичну неможливість для дослідників в Україні звертатися до цієї тематики ще в недавні часи, то у багатьох науковців виникають сумніви щодо

того, чи існував насправді рух шестидесятництва на Півдні України.

Різним аспектам історії опозиційного руху в Україні присвятили окремі наукові праці І. Лисяк-Рудницький, А. Русначенко, Г. Касьянов, Ю. Курносів, Ю. Данилюк, О. Бажан. Великої уваги заслуговує аналіз дисидентського руху в монографіях Б. Кравченка “Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ століття”, А. Русначенко “Національно-визвольний рух в Україні: середина 50-х – початок 90-х рр.” Причини виникнення руху Б. Кравченко, наприклад, убачає в соціальних зрушеннях, які відбулися в республіці в 50-70-ті роки. У своїй праці він дає ґрунтовний аналіз демографічної, професійної, національної і територіальної структури руху опору. Ю. Курносів, крім впливу тих факторів, про які мова йшла вище, виникнення руху шестидесятництва в Україні вбачає і в інших власних факторах – зокрема, в організованому підпільному і повстанському рухові проти радянського режиму на західноукраїнських землях [1]. Останнім часом з’явилися праці мемуарно-публіцистичного характеру, статті літературознавців і мистецтвознавців, присвячені процесам, що відбувалися в середовищі нонконформістської інтелігенції в 1960-70-ті роки.

Мета роботи: проаналізувати соціальний склад руху шестидесятництва на Півдні України, його характерні особливості у зв’язку з загальнонаціональним рухом.

Для з’ясування особливостей соціального складу шестидесятництва у визначеному регіоні, доцільно окреслити загальні передумови виникнення руху в Україні. Викриття на ХХ з’їзді КПРС у лютому 1956 року злочинів Й. Сталіна було сміливим політичним кроком М. Хрущова, що ознаменувало початок десталінізації і лібералізації компартійно-радянського режиму. М. Хрущов прагнув використати засудження сталінських репресій для дискредитації політичних суперників і зміцнення особистої влади. Проте десталінізація об’єктивно змінювала радянське суспільство. Значно змінилося і становище України, яка в сталінську добу потерпала від жорстоких репресій. Короткотривалої “відлиги” було достатньо, щоб в Україні на світ з’явилося покоління шестидесятників. Поява його стала свідченням духовного відродження української нації. Ідейне визрівання руху шестидесятництва починалося з культурництва, як це вже не раз траплялося в історії України. Нонконформістська інтелігенція не ставила за мету боротьбу з радянським ладом, а прагнула оновити його через впровадження реформ. Діячі руху опору вірили в те, що радянський і західноєвропейський соціалізм – це однопорядкові явища, що існуючому в СРСР суспільно-політичному ладу можна надати за

допомогою реформ людського обличчя. Національні питання в роки хрущовської “відлиги” для українського шестидесятництва залишаються особливо болючими [2].

12 листопада 1958 року Пленум ЦК КПРС ухвалив постанову “Про зміцнення зв’язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти”. 17 квітня 1959 року Верховна Рада УРСР “підтвердила постанову, метою якої став перехід українського шкільництва на російську мову і поступова русифікація України” [3]. Зрозуміло, що батьки з метою полегшити дітям майбутню кар’єру обирали у школах великих міст Миколаївської, Одеської, Херсонської та Запорізької областей російську мову навчання. Це свідчить, що українська мова не була обов’язковою для вивчення у школах, при тому що потреба у викладачах української мови та літератури в селах була значною [4]. Така дискримінація української мови викликала незадоволення з боку сільського населення та вчителів, і тому культурництво як форма діяльності було протиставлене русифікаторській практиці компартійно-радянського керівництва Москви і Києва та пасивності у національних питаннях зрусифікованого міщанства українських міст Півдня України.

Зовні, вищеприведений демократичний проект мав сприяти русифікації народної освіти, причому найефективніше, оскільки ініціатива йшла знизу, від батьків. Навіть високопоставлені компартійно-радянські чиновники змушені були в процесі дискусії заявити, що українська мова має залишитися обов’язковою для вивчення в російськомовних школах [5]. У грудні 1958 року в газеті “Правда” з’явилася стаття М. Бажана і М. Рильського “В ім’я людини”. Добре відомі в Радянському Союзі письменники рішуче виступили проти положення про запровадження факультативності у викладанні рідної мови в Україні. На зборах письменників, у клубах творчої молоді, що почали виникати у Миколаєві та, насамперед, в Одесі, обговорювалися тези ЦК КПРС і внаслідок одностайно була підтримана резолюція київських письменників, в якій було заявлено: “Віддати лише на волю батьків вирішення питання, яку мову в обов’язковому порядку вивчатимуть їх діти, – не можна!” [6]. “На партзборах активу вчителів Володимирського району Миколаївської області вчитель Т.І. Ющенко заявив: “Я вважаю, що на Україні вивчення української і російської мов повинно бути обов’язковим” [7]. Однак М. Хрущов виявив твердість і наполіг на тому, щоб у республіканському законі про народну освіту залишився пункт про факультативність української мови. Тому в Одесі та Миколаєві залишилося по кілька невеликих українських шкіл “для статистики”. Не випадково з такою статистикою не була обізнана громадська думка.

Згуртовуючись, студентська молодь (здебільшого із звичайних селянських родин) міст Миколаєва, Одеси, Запоріжжя – насамперед філологічних факультетів – у творчих клубах під керівництвом найбільш прогресивних викладачів, звертала свої погляди на відродження національної культури: виступала за захист рідної мови, популяризацію здобутків літератури і мистецтва в народі, вивчення і пропаганду вітчизняної історії. На жаль, їх прагнення та ідеї не завжди поширювалися за межами університету або школи у рідному селі. Поступово коло активістів відродження української культури розширювалося – до їх лав приєднувалися сільські та, навіть вчителі міських шкіл, талановита молодь, літератори.

У 1965 році з'являються декілька статей про порушення радянською владою елементарних норм національної політики в Українській РСР С.Й. Караванського – найбільш активного громадського діяча м. Одеси, стурбованого зростаючою русифікацією шкільництва та вищої освіти в Україні [8]. Звертаючись з пропозиціями до громадських і державних організацій щодо поліпшення торгівлі україномовними виданнями, збираючи українські книги для бібліотек Кубані, організовуючи передплату на українські видання в робітничих гуртожитках м. Одеси та згуртовуючи навколо себе однодумців, він справив глибокий вплив на становлення та розвиток руху шестидесятництва на Півдні України. Після арештів серед української інтелігенції у серпні – вересні 1965 року С.Й. Караванський прийняв досить сміливе рішення – він особисто вручив у Києві консулам Польщі та Чехословаччини листи, в яких були викладені матеріали, пов'язані з інтенсивною русифікацією шкільництва та вищої освіти в Українській РСР та з арештами української інтелігенції, за що він був заарештований [9].

4 вересня 1965 року був засуджений на шість років ув'язнення за звинуваченням в антирадянській націоналістичній пропаганді й агітації М.С. Масютко – художник-поліграфіст, літератор, вчитель української мови та креслення в технікумі м. Феодосія, уродженець Херсонщини [10]. М.С. Масютко іноді друкувався в республіканській та обласній пресі Криму та Львова. На Шевченківському ювілеї в 1964 році він виступав з доповідями про багатогранну творчість Т. Шевченка по феодосійському та львівському радіо й телебаченню, за що й привернув до своєї персони увагу з боку КДБ.

Загалом у 1965 році, за результатами проведеного дослідження Ю. Курносова, “за вільне слово і незалежну думку” було заарештовано більше двадцяти представників прогресивної інтелігенції. Але на очікування влади залякати вільнодумців реакція у суспільстві була протилежною, про що свідчить

голос протесту, хоча і незначний, проти порушень елементарних прав людини з боку студентства Одеси та Запоріжжя. За виступи з протестами проти політичних арештів були звільнені з роботи декілька викладачів місцевих вузів [11].

У квітні 1968 року 139 чоловік звернулися до Генерального секретаря ЦК КПРС Л. Брежнєва, Голови Ради міністрів СРСР О. Косигіна й голови президії Верховної Ради СРСР М. Підгорного з листом протесту проти політичних арештів української інтелігенції і закритих судів 1965-1966 років. Серед них був 41 вчений, передусім фізико-математичного профілю, у тому числі професори, члени Академії Наук України, 27 робітників різних професій, 21 письменник і літератор, члени Спілки письменників України, 17 митців, серед яких члени Спілки художників України, 10 інженерів, 6 студентів, 4 журналісти, 3 лікарі, 3 викладачі, майстер спорту СРСР, продавець, редактор, бухгалтер, юрист, пенсіонер [12]. Отже, це були насамперед представники науки і творчих професій. У публікаціях українського самвидаву 60-х років, таких як “Хроніка опору” та “Серед снігів” В. Мороза, збірки “Українська інтелігенція під судом КДБ”, кілька випусків “Українського вісника” та низки іноземних видань у емігрантській пресі називаються 530 осіб причетних до опозиційного руху.

З цих 530 осіб 195 (тобто 37 %) становлять інженери, вчителі, лікарі, журналісти; 68 – науковці (13 %); 58 – письменники та літератори (11 %); 35 – митці (7 %); 25 (5 %) – священики Української греко-католицької церкви в Галичині; 49 – студенти (9 %). Серед них налічувалося 68 робітників (13 %), 14 селян (3 %), один капітан міліції, один матрос та 21 особа без постійної зайнятості. Причетним до українського опозиційного руху було 79 жінок (14 %). Вікова структура діячів руху опору також була різноманітною, але головним чином, особи від 25 до 45 років. Більшість з них, що слід підкреслити, були комсомольцями, декілька членів КПРС, решта – учасники ОУН та інших націоналістичних організацій.

І хоча епіцентром руху шестидесятництва були північні та західноукраїнські землі, велика кількість активістів діяла у Києві та Київській області, Львові, Івано-Франківську, Тернополі, на Півдні України також були досить помітною громадська діяльність дисидентів. У Одесі діяли шість активістів руху, які знаходились у центрі уваги органів КДБ та МВС, у Запоріжжі та Миколаєві – три, у Криму – два та у Херсоні – одна особа [13]. Слід зазначити, що доволі активно розвивався рух шестидесятництва й на Сході України – у Донецьку діяли 10 осіб, а у Дніпропетровську – 24. Характерною особливістю загальноукраїнського руху шестидесятництва було те, що представники різних соціальних

верств, національностей діяли спільно. Разом відстоювали верховенство суспільства над державою, пріоритет прав людини, усунення регламентації творчого процесу проти закам'янілих ідеологічних штампів “соціалістичного реалізму”.

На особливу увагу заслуговує діяльність студентських творчих гуртків, які існували у багатьох вузах Одеси, Миколаєва, Запоріжжя. У Миколаївському кораблебудівному інституті активно діяв філософсько-літературний гурток, заснований студентом цього вузу В'ячеславом Ракочієм, в якому поширювалися твори самого організатора – антикомуністичні за своїм змістом. Гурток був створений у 1956 році й налічував 11 студентів, які заперечували у своїх пропагандистських спробах партійність у літературі й мистецтві [14]. В'ячеслав Ракочій був виключений з вузу. Більшість студентських творчих об'єднань відкрито засуджували агресію СРСР в Угорщині, критикували стан української мови та літератури.

У культурній сфері також йшло тотальне насадження російського репертуару в професійних й аматорських творчих колективах. Яскравим прикладом є програма концерту творчого аматорського клубу заводу ім. Носенка у м. Миколаєві, що проходив 26 квітня 1958 року в радгоспі ім. К. Маркса Жовтневого району, в якій “були 22 назви жанрів, але не було жодної української пісні, вірша, навіть українського танцю” [15]. Зрозуміло, що така дискримінація

української культури викликала незадоволення з боку української творчої інтелігенції.

Внесок шестидесятників Півдня України у загальну справу своїх однодумців був різним, не однаковою була і їх життєва та професійна доля. Шестидесятники на Півдні України значною мірою були вихідцями з студентського середовища, які поповнювали лави вчителів, науковців, письменників, викладачів вузів. Незважаючи на постійний тиск системи, вони дедалі більш відкрито висловлювали своє розуміння життя Української РСР, бачили нагальну потребу оновлення суспільства. Серед учасників руху на Півдні України практично не було селян та незначну частку становили робітники. Серед останніх, насамперед, була сільська молодь, яка їхала до міста у пошуках роботи або заради уникнення “закріпачення” у колгоспах. Шестидесятники за віком у цілому не дуже відрізнялися один від одного, хоча до них приєднувалися люди й старшого покоління.

Таким чином, українське шестидесятництво на Півдні України існувало й формувалося з різних соціальних верств у схожій суспільно-політичній атмосфері. Породжене реформами М. Хрущова, воно виникло та існувало майже виключно завдяки зусиллям інтелігенції та справило глибокий вплив на події періоду другої половини 70-х – 80-х років. Рух шестидесятництва став, крім всього іншого, своєрідним генетичним кодом подій, які привели до незалежності України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бажан О.Г., Данилюк Ю.З. Опозиція в Україні (II пол. 50-х – 80 рр. XX ст.). – К., 2000; Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років. – К., 1995; Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ століття. – К., 1998; Курносів Ю. Інакомислення в Україні (60-ті – перша пол. 80-х рр. XX ст.) – К., 1994; Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років. – К., 1998.
2. Кульчицький С. Спроби реформ (1956-1964) // Український історичний журнал. – 1998. – № 2. – С. 102-113; Про феномен українського шестидесятництва // Самостійна Україна. – 1995. – Липень – вересень. – С. 8-15.
3. Соболев П. Нариси історії Миколаївщини ХХ століття: Навчальний посібник. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2005. – С. 104.
4. Там само. – С. 105.
5. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років. – С. 47.
6. Там само. – С. 49.
7. Соболев П. Вказ. праця. – С. 105.
8. Курносів Ю. Інакомислення в Україні (60-ті – перша пол. 80-х рр. XX ст.). – С. 70.
9. Там само. – С. 70.
10. Там само. – С. 71.
11. Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 1998. – С. 165.
12. Курносів Ю. Інакомислення в Україні (60-ті – перша пол. 80-х рр. XX ст.). – К.: Інститут історії НАН України. – 1994. – С. 78.
13. Там само. – С. 78.
14. Русначенко А. Вказ. праця. – С. 145.
15. Соболев П. Вказ. праця. – С. 107.